

Dr ALEKSANDAR ALEKSANDROVIČ SILKIN, viši naučni saradnik  
Slavistički institut Ruske akademije nauka  
Moskva, Ruska Federacija  
alexander.silkin.as@gmail.com

UDK 29.15(=163.41)(47)"1920/1921"  
94(=163.3/.6)(47)"1920/1921"

originalan naučni rad / original scientific paper  
primljeno / received: 20. 1. 2021.  
prihvaćeno / accepted: 19. 5. 2021.

<https://doi.org/10.29362/ist20veka.2021.2.sil.261-278>

### **DELATNOST CENTRALNOG JUGOSLOVENSKOG BIROA PRI CK RKP(b) U MOSKVI 1920–1921.**

*APSTRAKT: U članku se razmatra delatnost Centralnog jugoslovenskog biroa pri Centralnom komitetu Ruske komunističke partije (boljševika) u završnoj fazi Građanskog rata u Rusiji. Prema tvrđenjima sovjetske i jugoslovenske istoriografije socijalističkog perioda, jugoslovenske komunističke organizacije su se 1920–1921. godine uglavnom bavile omogućavanjem povratka u domovinu Jugoslovena koji su učestvovali u Građanskom ratu na strani kako crvenih, tako i belih. Dokumenti korišćeni u članku omogućavaju da se tvrdi da ove organizacije nisu toliko doprinele repatrijaciji sunarodnika, koliko su pokušavale da po svom nahođenju odlučuju ko je od Jugoslovena „proleterski element“ i kao takav može računati na povratak, a ko, poput „svih bivših srpskih i crnogorskih podanika bez izuzetka“, podleže zatvaranju u koncentracioni logor, kako bi kasnije mogli da posluže i kao taoci. U zaključku, autor nudi svoje viđenje razloga za ukidanje ovih organizacija jugoslovenskih komunista.*

**KLJUČNE REČI:** Centralni jugoslovenski biro za agitaciju i propagandu, Ruska komunistička partija (boljševika), ratni zarobljenici, jugoslovenski komunisti, građanski rat, Sovjetska Rusija, koncentracioni logori, taoci

U Moskvi je 2. marta 1920. obrazovan Centralni jugoslovenski biro za agitaciju i propagandu (CJB) pri CK RKP(b) – poslednja od velikih organizacija jugoslovenskih komunista koje su postojale u Rusiji za vreme Građanskog rata.<sup>1</sup> Predistorija pojave CJB i njegova delatnost do avgusta 1921. proučene su dovoljno detaljno kako u sovjetskoj, tako i u jugoslovenskoj istoriografiji.<sup>2</sup> U vezi sa prvom, organizacijama stranih komunista u Sovjetskoj Rusiji posvećeni su članci, monografije i zbornici dokumenata, koje su objavili saradnici Instituta

---

<sup>1</sup> This article was supported by the Russian Foundation for Basic Research (RFBR) project No. 19-09-00163.

<sup>2</sup> Centralni komitet Ruske komunističke partije (boljševika). Od 1925. godine – Svesavezna komunistička partija (boljševika).

slavistike i balkanistike Akademije nauka SSSR-a – samostalno i u saradnji sa beogradskim Institutom za savremenu istoriju.<sup>3</sup>

Iz knjige Vladimira Zelenjina *Под красным знаменем Октября*<sup>4</sup> (1977) možemo saznati o okolnostima nastanka CJB i nekim stranama njegovog rada. Međutim, objektivnu predstavu o jugoslovenskim komunistima – „herojima, koji su ispisali slavne stranice svetskog letopisa proleterskog internacionalizma“ – čitalac neće uspeti da stekne. Posebno je nepouzdan opis uloge CJB u repatrijaciji hiljada Jugoslovena koji su se našli u Rusiji tokom Prvog svetskog rata. Biro je predstavljen skoro kao dobrotvorna organizacija koja brine samo o tome da se bivši austrougarski ratni zarobljenici, bez obzira na kojoj su strani učestvovali u Građanskom ratu, što pre vrate svojim porodicama.

Magla pokriva i kraj „životnog puta“ CJB-a, što je opšta karakteristika istorije boravka stranih komunista u SSSR-u tokom 1920-ih i 1930-ih godina u sovjetskoj historiografiji. Zbog sebi svojstvenog ideološkog pristupa i objektivnih ograničenja njeni predstavnici su bili rastrzani između potrebe da se hvale „heroj-internationalisti“ i nemogućnosti da se kaže kako su oni završavali. Ilustracije radi, o boravku Filipa Filipovića u SSSR-u se u drugom tomu Akademijine *Istorije Jugoslavije* kaže samo da je „tokom dvadesetih i tridesetih godina u emigraciji mnogo energije posvetio naučnom radu“.<sup>5</sup> Stradanje u represijama jednih i pripreme za učešće u dizanju oružanog ustanka drugih komunista tokom 1930-ih godina pažljivo su skrivani i u jugoslovenskoj i u sovjetskoj historiografiji.<sup>6</sup>

Naravno, privrženost internacionalizmu početkom 1920-ih godina nije imala tako kobne posledice kao bavljenje naukom 1937–1938. godine. Ipak, Vladimir Zelenjin ni u svojoj monografiji, ni u zbirci dokumenata *Učešće jugoslovenskih radnika u Oktobarskoj revoluciji i građanskom ratu u SSSR-u* (1976) nije pružio ubedljivo objašnjenje za raspuštanje Jugoslovenskog biroa. Takvim se, razumljivo, ne može smatrati tvrdnja da su se njegovi članovi gadili birokratskog rada, jer su – „naoružani neprocenjivim iskustvom proleterske revolucije u Rusiji“ – „goreli od nestrpljenja da to iskustvo primene u revolucionarnoj borbi u svojoj domovini“.<sup>7</sup> Razjašnjavanju te situacije ne pomaže ni knjiga

<sup>3</sup> Г. М. Славин, Майя М. Сумарокова, «В. И. Ленин и рабочее движение в Югославии (1904–1924 гг.)», *В. И. Ленин и образование коммунистических партий в странах Центральной и Юго-восточной Европы*, (Москва: Издательство «Наука», 1973); *Участие югославских трудящихся в Октябрьской революции и гражданской войне в СССР: Сб. док. и материалов*, приређивачи Владимир В. Зеленин, Г. М. Славин (Москва: «Наука», 1976); *Советско-югославские отношения, 1917–1941 гг.: Сборник документов и материалов*, приређивачи Владимир В. Зеленин и други (Москва: «Наука», 1992).

<sup>4</sup> Владимир В. Зеленин, *Под красным знаменем Октября. Югославянские интернационалисты в Советской России. 1917–1921* (Москва: Издательство Мысль, 1977). Srpsko izdanje: Vladimir V. Zelenjin, *Jugosloveni pod zastavom Oktobra* (Beograd: Mlado pokolenje, 1967).

<sup>5</sup> *История Югославии*, Т. 2 (Москва: Издательство АН СССР, 1963), 279.

<sup>6</sup> Алексј Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији: утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941–1945* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2011), 171–173.

<sup>7</sup> В. В. Зеленин, *Под красным знаменем*, 222.

*Советско-југославские отношения 1917–1941 гг. Сборник материалов и документов* (1992), koju je Zelenjin priredio kao odgovorni urednik.

U poređenju sa sovjetskim, dostignuća jugoslovenske nauke u proučavanju uloge „jugoslovenskih radnih ljudi“ u RSFSR posle Oktobarske revolucije nešto su značajnija.<sup>8</sup> To se delimično može objasniti činjenicom da su istoričari u Jugoslaviji očigledno imali slobodniji pristup kopijama dokumenata iz Centralnog partijskog arhiva Instituta marksizma-lenjinizma<sup>9</sup> (CPA IML), nego sovjetski originalima.

Radovi Bogumila Hrabaka<sup>10</sup> i Nikole B. Popovića,<sup>11</sup> a takođe i zbornici dokumenata<sup>12</sup> koje je priredio Popović, kao i njegova monografija *Срби у грађанском рату у Русији 1918–1921* (2005) skrupulozno rekonstruišu delatnost jugoslovenskih komunista, što nas oslobađa neophodnosti da posebno osvetljavamo faktografsku stranu teme kojom se bavimo. Stoga, onima kojima su pre svega potrebni podaci o brojnosti, rasprostriranju i rezultatima aktivnosti CJB-a i ranijih organizacija koje su delovale pod vođstvom RKP(b), preporučujemo da se oslone na rad starijeg kolege. Među zasluge N. Popovića spada i to što je, za razliku od Zelenjina, daleko od idealizovanja onih o kojima piše. Na primer, za učešće Jugoslovenskog sovjeta (JS), koji je u procesu repatrijacije sunarodnika delovao pod rukovodstvom CJB, on kaže: „apelujući na opšti humanitarni, a ne klasni, pristup evakuaciji u svojoj praksi toga se nije držao“.<sup>13</sup>

U isto vreme, opisujući završnu fazu postojanja CJB, Nikola Popović ne baš sasvim osnovano tvrdi da su do njegovog ukidanja doveli opadanje brojno-

<sup>8</sup> Predrag Marković, „Jugoslovenska istoriografija o učešću Jugoslovena u Oktobarskoj revoluciji i građanskom ratu u SSSR-u (1917–1921)“, *Istorija 20. veka*, br. 2, (1987), 147–157.

<sup>9</sup> Danas se ta institucija zove Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). Dokumenti o kojima je reč čuvaju se u fondu 549 (Центральная федерация иностранных групп при ЦК РКП(б) (1918–1920); Центральное бюро агитации и пропаганды при Агитационно-пропагандистском отделе ЦК РКП(б) (1920–1924). Опись 6 (Центральное югославское бюро).

<sup>10</sup> Bogumil Hrabak, „Partijska organizacija i forumi komunista Jugoslovena u Sovjetskoj republici 1918–1921“, *Jugoslovenski istorijski časopis*, br. 1–4, (1967), 7–45; Isti, „Propaganda putem štampe Jugoslovena komunista u Sovjetskoj republici 1918–1921. g.“, *Istorijski zapisi*, br. 4, (1967), 661–712; Isti, „Jugoslovenski agitaciono-partijski i vojno-starešinski kursevi i škole u Sovjetskoj Rusiji 1918–1921. godine“, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije*, br. 5, (1967); Isti, „Nastanak i obrazovanje Jugoslovenske komunističke grupe u RKP(b) u proljeće 1918. godine“, *Istorija XX veka*, IX, (1968), 5–62.

<sup>11</sup> Nikola B. Popović, „Jugoslovenska centralna komunistička organizacija u Rusiji (1918–1921)“, *Prilozi za istoriju socijalizma*, br. 5, (1968), 237–318; Isti, „Исключенье др Вукашина Марковића из Југословенске групе при РКП(б)“, *Историјски записи*, бр. 3–4, (1970), 347–354; Isti, „Комунистичка партија (большевика) Срба, Хрвата и Словенаца“, *Историјски гласник*, бр. 1–2, (1970), 235–242.

<sup>12</sup> *Zbornik sećanja Jugoslovena učesnika Oktobarske revolucije i građanskog rata u Rusiji 1917–1921*, priređivač Nikola B. Popović (Beograd: Institut za savremenu istoriju, Narodna knjiga, 1977); *Učešće jugoslovenskih radnih ljudi u Oktobarskoj revoluciji i građanskom ratu u SSSR*, priređivači Nikola B. Popović i drugi (Beograd: Institut za savremenu istoriju, Narodna knjiga, 1979); Никола Б. Поповић, *Срби у грађанском рату у Русији 1918–1921* (Београд: Институт за савремену историју, 2005).

<sup>13</sup> Н. Поповић, *Срби у грађанском рату*, 277.

sti jugoslovenskih komunista u RSFSR-u i samostalna odluka zvaničnika Biroa. Navodno, došli su do zaključka da će sa svojim iskustvom revolucionarne i klasne borbe oni biti korisniji u otadžbini.<sup>14</sup> Stoga naš doprinos proučavanju aktivnosti CJB-a vidimo u osvetljavanju njegove delatnosti tokom 1921. godine i iznošenju pretpostavki o razlozima za njegovu likvidaciju. U tome će nam biti od pomoći dokumenti bivšeg CPA IML, koje naši prethodnici nisu koristili, a koje smo objavili 2017. godine u IV tomu edicije dokumenata *Москва–Србија, Београд–Русија*.<sup>15</sup> Ovo je utoliko aktuelnije jer događaji revolucionarne prirode u okviru srpsko-ruskih odnosa (bez obzira na našu ocenu tog nasleđa) u naše vreme skoro da su nestali iz kolektivnog sećanja.<sup>16</sup>

Preteča CJB bila je Jugoslovenska grupa RKP(b), čiji nastanak je trajao nekoliko meseci – od aprila do juna 1918. godine. Nju su u Moskvi formirali bivši austrougarski ratni zarobljenici i otpadnici iz Srpskog dobrovoljačkog korpusa: Vladimir Čopić, Ivan Matuzović, Nikola Kovačević i drugi. U prvim mesecima njenog postojanja grupu (JG) predvodio je poznati crnogorski komunist Vukašin Marković,<sup>17</sup> koji se u Rusiji našao mnogo pre revolucije. Jugoslovenska grupa je ušla u Federaciju inostranih grupa RKP(b), u kojoj su se nalazila slična mađarska, nemačka, čehoslovačka i druga udruženja.

Tokom 1918. godine Grupa je organizovala svoje ogranke u ruskim gradovima u unutrašnjosti, izdavala novine *Svetska revolucija* i na sve strane slala agitatore koji su obrađivali predstavnike nacionalnih manjina i mnogobrojne strance koji su igrom sudbine završili u Rusiji. O tome kako je to izgledalo Vukašin Marković je 10. decembra 1919. pismom obavestio Izvršni komitet Kominterne: „Tokom poslednje tri godine ja sam širom Rusije, među različitim narodima, organizovao partijske grupe, ćelije, skupove, predavanja i partijske škole za kineske, avganistanske, korejske, buharske, kirgiške, tatarske, baškirske, turske, jugoslovenske, poljske, ukrajinske i ruske radnike i seljake, kao i među ratnim zarobljenicima Mađarima, Nemcima, Francuzima, Britancima, Česima i dr. U mnogim prilikama sam govorio na zajedničkim međunarodnim skupovima u korist obrazovanja CIK Kom[unističke] III internacionale.<sup>18</sup>

<sup>14</sup> O tome kako su se jugoslovenski komunisti vraćali u otadžbinu i šta ih je tamo čekalo videti: Горан Милорадовић, *Карантин за идеје. Логори за изолацију „сумњивих елемената“ у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца 1919–1922* (Београд: Институт за савремену историју, 2004).

<sup>15</sup> *Москва–Србија, Белград–Росија: сборник докумената и материјала, IV, Руско-српске односије. 1917–1945 г.*, приређивачи Алексеј Тимофејев, Горан Милорадовић, Александар Силкин (Београд: Архив Србије, Москва: Главное архивное управление города Москвы, 2017).

<sup>16</sup> Алексеј Тимофејев, „Метаморфозе памјати о боевом братстве руских и сербов в годы Второй мировой войны в современной Србији“, *Вестник МГИМО-Университета*, бр. 4, (2020), 142–156.

<sup>17</sup> О Вукашину Марковићу видети: Александр А. Силкин, „Вукашин Маркович как ’зеркало русской революции’“, *Столетие двух эмиграций. 1919–2019. Сборник статей*, ур. Алексеј Юрьевич Тимофејев (одговорни уредник), Александр Александрович Силкин, Владимир Сергеевич Путятин, Милана Живанович (Москва: Институт славяноведения РАН, Белград: Информатика, 2019), 61–78.

<sup>18</sup> Мисли се на Извршни комитет Комунистичке интернационале.

Sada me je CK partije poslao u Političko odeljenje voza „Crveni Istok“, radi agitovanja među narodima Istoka i organizacije partijskih agitacionih škola.<sup>19</sup>

Naravno, JG se nije klonila borbe protiv „buržoazije“. Ta uloga je pripala Jugoslovenskoj revolucionarnoj federaciji na čelu sa profesorom Radoslavom Jovanovićem, koji je vršio dužnost srpskog konzula u Moskvi posle odlaska iz Rusije srpskog poslanika Miroslava Spalajkovića u februaru 1918. godine. Nadmoć nad klasnim neprijateljem JG je održavala pomoću denuncijacija, na osnovu kojih je Sveruska vanredna komisija (VČK) saznala da čelnici federacije „ne izražavaju volju srpskih radnika i seljaka, koji stenju pod jarmom srpske i austrijske buržoazije već, naprotiv, rade suprotno njihovim interesima“.<sup>20</sup> Upornim molbama druga Čopića, opunomoćenog da od Feliksa Đeržinskog<sup>21</sup> zatraži „da se lica, koja imaju veze sa kontrarevolucijom, pohapse“, udovoljeno je avgusta 1918. godine, kada su se moskovski članovi federacije našli u Lubjanki.<sup>22</sup>

Kraj 1918. godine obeležile su kadrovske promene u JG, u kojoj je bio pronađen unutrašnji neprijatelj. Još 25. septembra Vukašin Marković je u ime Grupe potpisao obraćanje radnicima i seljacima jugoslovenskih nacionalnosti: „Da ne bismo sramno izginuli, napregnimo svoj um i pohitajmo pod međunarodnu crvenu zastavu, kako bismo slavno završili započeto delo... za dobro celog čovečanstva“.<sup>23</sup> Ali 4. oktobra, tokom ponovnog izbora predsedavajućeg, njegova kandidatura nije dobila nijedan glas. Petog novembra, tokom konferencije Grupe, na zahtev njenih članova Markoviću nije data reč jer je, navodno, „sejao razdor u grupi i govorio u Federaciji inostranih grupa da u grupi postoji provokator. Marković ustaje i, odlazeći, viče: 'Jeste, ima među vama provokatora!' Na zahtev da pomene njihova imena, on odbija i izjavljuje da će on njihova imena reći u CIK. Posle toga on odlazi“.<sup>24</sup>

Ubrzo su organizaciju napustili i neprijatelji njenog prvog predsednika. Od novembra 1918. do januara 1919. nekoliko desetina jugoslovenskih komunista otišlo je u Jugoslaviju, uključujući i navedene osnivače JG. Posle toga, prema Zelenjinu, njene aktivnosti su „gotovo potpuno prestale“;<sup>25</sup> ali su obnovljene u februaru 1919. godine. Novi sastav Grupe produžio je da rešava ranije zadatke – konkretno, da se bori sa srpskim konzulatom u Moskvi, „koji, iako je službeno bio likvidiran, ipak još uvek postoji i podržava južnoslovensku (srpsku) buržoaziju“.<sup>26</sup> Da bi tome stali na kraj, članovi Grupe su 20. marta 1919. doneli rešenje o formiranju Jugoslovenskog sovjeta radničkih i seljačkih deputata (JS), koji je

<sup>19</sup> *Москва–Сербия, Белград–Россия*, 358.

<sup>20</sup> *Učešće jugoslovenskih radnih ljudi*, 153.

<sup>21</sup> В. В. Зеленин, *Под красным знаменем*, 146.

<sup>22</sup> Lubjanka – trg i zgrada u Moskvi u kojoj je bilo sedište VČK. Rukovodstvo federacije ostalo je u zatvoru u Moskvi do novembra 1918, posle čega im je dozvoljeno da odu u otadžbinu. Međutim, Radoslav Jovanović je ostao i nastavio svoje „diplomatsko“ delovanje.

<sup>23</sup> *Učešće jugoslovenskih radnih ljudi*, 166.

<sup>24</sup> *Isto*, 193.

<sup>25</sup> В. В. Зеленин, *Под красным знаменем*, 167.

<sup>26</sup> *Советско-югославские отношения*, 66–67.

zauzeo prostorije konzulata i, uopšte, „sve zgrade u Moskvi, koje pripadaju južnoslovenskoj buržoaziji“. Ne ograničivši se na nepokretnu imovinu konzulata, Sovjet je objavio da prisvaja i njegovo pravo „zaštite južnoslovenskih građana koji su živeli u Rusiji“, a takođe su se spremali da „budu zvanično priznati i da uspostave demokratske odnose kako s Jugoslavijom, tako i s ruskim vlastima“.

Dugotrajno sučeljavanje jugoslovenskih komunista sa Radoslavom Jovanovićem i njegovim saradnicima odražavalo je dvojaki karakter boljševičke spoljne politike. S jedne strane, srpski konzulat je, kao i druge diplomatske misije, doživljavao kao konkurent u borbi za politički uticaj nad masama bivših austrougarskih ratnih zarobljenika-Jugoslovena, koji su težili da se vrate u otadžbinu. Ako je zadatak federacije/konzulata bilo „okupljanje dobrovoljaca za srpsku vojsku na Solunskom frontu, organizovanje radničkih družina za rad u preduzećima Francuske i Engleske, a u Rusiji nemešanje u unutrašnje stvari“, <sup>27</sup> onda su boljševici planirali da iskoriste repatrirece i za interese „svetske revolucije“. Pri realizaciji te namere JG/CJB i ostalim grupama pri RKP(b) dodeljena je važna uloga, o čemu je V. I. Lenjin govorio marta 1919. na VIII kongresu partije: „Vođene su propaganda i agitacija među strancima koji se nalaze u Rusiji i organizovan je ceo niz inostranih grupa... Stotine hiljada ratnih zarobljenika iz armija koje su imperijalisti gradili isključivo za svoje ciljeve, preselivši se u Mađarsku, u Nemačku, u Austriju postigle su to, da bacili boljševizma zahvate ove države u potpunosti. I ukoliko tamo vladaju grupe ili partije koje su solidarne s nama, to je onda zahvaljujući onom... radu inostranih grupa u Rusiji, koji predstavlja jednu od najvažnijih stranica u delatnosti Ruske komunističke partije, kao jedne od ćelija Svetske komunističke partije“.<sup>28</sup>

S druge strane, sovjetska vlast, sprovodeći nelegalne aktivnosti protiv buržoaskih država, istovremeno je pokušavala da sa njima uspostavi „normalne“ diplomatske odnose. Time se, delimično, objašnjava činjenica da saradnici federacije/konzulata nisu bili podvrgavani oštroj represiji i da su, kako tvrdi Vladimir Zelenjin, uživali „izvesne simpatije u Narkomindel“.<sup>29</sup> Očigledno, po njihovom sudbinu pozitivnu ulogu odigrala su neslaganja u vezi sa prioritetima između subverzivnih i konvencionalnih sredstava spoljne politike koje su Kominterni (i bezbednosne službe koje su je kontrolisale) i Narodni komesarijat za spoljne poslove imali od prvih godina postojanja boljševičkog režima.

Deluje čudno, ali stvaranje Jugoslovenskog sovjeta, koji je proterao konzulat iz njegove rezidencije, takođe je diktirala želja sovjetske vlade da uspostavi odnose sa Kraljevinom SHS. To potvrđuje činjenica da su ubrzo posle formiranja Jugoslovenskog sovjeta njegov predsednik Ilija Milkić i sekretar Anton Dobnik (28. aprila i 16. maja 1919) poslali dve poruke „srpsko-hrvatsko-slovenačkoj vladi u Beogradu“. U njima su saopštavali, prvo, da je Jugosloven-

---

<sup>27</sup> Н. Поповић, *Срби у грађанском рату*, 39.

<sup>28</sup> Владимир Илич Ленин, *Полное собрание сочинений*, 5-е изд., XXXVIII (Москва: Издательство политической литературы, 1969), 148.

<sup>29</sup> В. В. Зеленин, *Под красным знаменем*, 147. Narkomindel – Narodni komesarijat inostranih dela.

ski sovjet „pod svoju zaštitu uzeo sve Jugoslovane koji se nalaze u Rusiji“, i, drugo, da „vlada... Sovjetske Rusije svim snagama pokušava da olakša njihov odlazak, pa čak i onim Jugoslovenima koji su s oružjem u ruci krenuli protiv nje“. Kao odgovor na tako velikodušno ponašanje trebalo je da vlasti Kraljevine SHS „hitno preduzmu neophodne mere“, odnosno da stupe u diplomatske odnose sa boljševicima, a takođe i da Sovjetu prebace „za početak, sumu u iznosu od najmanje 100.000 rubalja“.<sup>30</sup>

Nijedan od tih uslova nije bio ispunjen, što je aprila 1921. podstaklo novo rukovodstvo JS u liku Dragutina Sadure i Dimitrija Georgijeviča (Bugarskog) da pošalju još jedan „radiogram“ jugoslovenskoj vladi. Njoj je zamerano što je „tvrdoglavo nastavljala svoju politiku ćutanja i nije preduzimala korake ka zbližavanju“ sa RSFSR. Obećavajući da će „ispuniti najpravednije zahteve jugoslovenskog elementa“, JS je pozvao vlasti Kraljevine da slede njegov primer, naime da pristupe problemu repatrijacije ratnih zarobljenika „sa humanitarne tačke gledišta, a nikako sa stanovišta klasnih interesa“. U zaključku, autori pisma su izrazili nadu da će zvanični Beograd „odmah započeti pregovore sa RSFSR u cilju razmene napaćenih, izmučenih ljudi koji su preživeli krvavi rat i koji sada žude za otadžbinom“.<sup>31</sup>

Ove poruke podstiču da se postavi pitanje: zašto ih Milkić i Dobnik nisu poslali u ime Jugoslovenske grupe, čiji su vođe bili, već su za to osnovali posebnu organizaciju? Očigledno, boljševici su smatrali da bi inostrani sovjeti radničkih i seljačkih deputata, gledano iz glavnih gradova buržoaskih država, trebalo da se u pozitivnom smislu razlikuju od Jugoslovenske i drugih sličnih grupa, čije učesće u subverzivnim aktivnostima u inostranstvu nije bilo ni skrivano, kao što se vidi iz citiranog javnog Lenjinovog govora. A sovjete je vođa proletarijata u svom delu napisanom 1906. godine predstavio ne kao partijske strukture, nego kao „proizvod originalnog narodnog stvaralaštva... manifestaciju narodne inicijative“,<sup>32</sup> odnosno kao politički gotovo neutralne organizacije, čiji bi članovi mogli biti i nepartijci. U Jugoslovenskom sovjetu ulogu „nepartijca“ igrao je njegov sekretar Anton Dobnik.<sup>33</sup>

Pretenzije na neutralnost mogu se pratiti u mnogim dokumentima Jugoslovenskog sovjeta. U zapisniku sa sastanka na kome se govorilo o formiranju sovjeta i privajanju zgrade konzulata, to nagoveštavaju reči o nameri „da se uspostave demokratski odnosi i sa Jugoslavijom i sa ruskim vlastima i da se od njih dobije priznanje“. U poruci od 16. maja 1919. naročiti status Jugoslovenskog sovjeta potvrđuje navedena kurtoazna „diplomatska“ prepiska sa Komesarijatom inostranih dela, od koga se traži dozvola za evakuaciju „nekoliko hiljada Jugoslovena“. Kao odgovor na to obraćanje, Narodni komesarijat inostranih dela „ima čast da saopšti... da je spreman da pruži svaku moguću saradnju pri odašiljanju ratnih zarobljenika u domovinu“. Treba samo „navesti njihov broj“ i „željeni datum odašiljanja“.

<sup>30</sup> *Советско-югославские отношения*, 70–72.

<sup>31</sup> *Isto*, 115–117.

<sup>32</sup> В. И. Ленин, *Полное собрание сочинений*, XII, 316.

<sup>33</sup> *Učesće jugoslovenskih radnih ljudi*, 415.

Primitićemo da JS nije bila ni prva ni jedina „apolitična“ organizacija stranaca u RSFSR-u koja je pokušala, kako piše Goran Miloradović, „da se povodom repatrijacije najpre uspostavi kontakt sa vladom Kraljevine SHS, a potom izdejstvuje i njeno priznanje novog režima u Rusiji“. <sup>34</sup> U tom cilju su se u januaru 1919. istaknuti članovi JG Lazar Vukičević i Nikola Grulović zaputili u Jugoslaviju, da bi u februaru u svojstvu članova Odbora za reevakuaciju iz Rusije, koji je delovao „potpuno samostalno“, stupili pred predsednika vlade Stojana Protića: „Tom prilikom oni su mu predali 'Memorandum' o stanju zarobljenika u Rusiji... Predsednik vlade nije prihvatio saradnju sa boljševicima po ovom pitanju, kao ni po bilo kom drugom, što je izraz njenog čvrstog stava da ne priznaje novo stanje u Rusiji, ali i izraz nepoverenja prema Jugoslovenima koji su služili boljševičkoj spoljnoj politici“.

Naglašavamo da, delujući po naredbama boljševičkog rukovodstva i glumeći samostalnost, JS/JG/CJB su se, u stvari, zalagali za maksimalnu slobodu svog delovanja. Nikola B. Popović je izneo nekoliko primera toga kako su članovi Sovjeta i Grupe protivrečili svojim pretpostavljenima iz IKKI i RKP(b). <sup>35</sup> U junu 1919. godine, na primer, kada je Ispolkom Kominterne doneo rešenje o premeštanju JG iz Moskve u Ukrajinu. U pismu drugovima iz Grupe Ilija Milkić je nabrojao pet (!) zamerki koje je on izneo članu biroa IKKI Gustavu Klingeru: „... d) Zbog preseljenja u Ukrajinu trebalo bi ovde sve dezorganizovati, a tamo organizovati, a da bi se to učinilo potrebno je mnogo vremena bez ikakve koristi za opštu stvar; e) na kraju sam rekao da u Ukrajini već imamo svoje ljude i svoje grupe preko kojih se vrši propaganda među našim elementima koje se nalaze u Ukrajini“. <sup>36</sup>

*Volens nolens*, većina jugoslovenskih komunista koji su činili JG i JS morala je da se preseli u Kijev, gde je ostala do kraja avgusta, kada su grad zauzeli Beli. Početkom septembra 1919. članovi Grupe i Sovjeta ponovo su se pojavili u Moskvi, gde su našli novi razlog da se raspravljaju sa višim vlastima oko svojih ovlašćenja: „Do 30. septembra 1919. godine sovjeti (inostranih komunista – prim. A. S.) samostalno su izdavali dozvole za boravak, ali je krajem septembra... Narodni komesarijat za inostrane poslove predložio da se stupi u kontakt s pododsekom za strance pri Moskovskom sovjetu <sup>37</sup> i da se samo u sporazumu s njim izdaju različite lične isprave za strance... Posle toga je izdavanje ličnih isprava za strance prešlo u nadležnost pododseku za strance, ali mi smo izdejstvovali da se bez odobrenja (Sic!) našeg sovjeta nijednom jugoslovenskom državljaninu ne može izdati pasoš. To je bilo neophodno zbog brižljivije provere i registrovanja Jugoslovena“. <sup>38</sup>

Poslednji citat iz izveštaja Dragutina Sadure ne odražava samo ideju svojstvenu njemu i njegovim drugovima – o njihovoj izuzetnoj kompetentnosti

<sup>34</sup> Г. Милорадовић, *Карантин*, 106–107.

<sup>35</sup> Н. Поповић, *Срби у грађанском рату*, 177, 198.

<sup>36</sup> *Учеће југословенских радних људи*, 293–294.

<sup>37</sup> Московски градски совјет радничких депутата (Московский городской совет депутатов трудящихся, Моссовет) – виши орган државне власти у Москви од 1917. године.

<sup>38</sup> *Учеће југословенских радних људи*, 417.



u pitanjima koja se tiču sudbine hiljada njihovih sunarodnika, nego i ideju mnogih drugih stranih komunista. Tu samouverenost dobro ilustruju izjave članova Poljskog biroa (Poljburo) koji su, zahvaljujući svom visokom položaju u boljševičkoj hijerarhiji, mogli sebi da priušte veću otvorenost.<sup>39</sup> Ukoliko bi se pridev „poljski“ zamenio sa „jugoslovenski“, svaki član JG/JS potpisao bi sledeće teze iz izveštaja i pisama Poljaka Politbirou RKP(b): „Poljski poslovi zahtevaju... naročita znanja i pripremljenost, neophodni su visoko kvalifikovani partijski radnici“. Prema tome, „ukupno političko rukovođenje svim granama rada koji ima veze sa poljskim stanovništvom mora biti koncentrisano“<sup>40</sup> u rukama Poljskog biroa. U odnosima sa sovjetskom vlašću Poljburo je svojim zadatkom smatrao i to da „utiče (Sic!) na Centralni komitet partije i rukovodeće sovjetske organe u takvom pravcu da se svi poljski poslovi rešavaju uz razumevanje interesa poljskog proletarijata“.<sup>41</sup>

Sami „rukovodeći sovjetski organi“ su nešto drugačije videli ulogu inostranih grupa što je, prema Zelenjinu, početkom 1920. godine dovelo do „organizacionog restrukturisanja rada“ ovih poslednjih. Naime, VIII kongres i VIII konferencija RKP(b) odlučili su da partija „ni u kom slučaju ne sme da se pretvori u federaciju nezavisnih komunističkih organizacija“, već „treba da bude ujedinjena, na čelu sa Centralnim komitetom, koji rukovodi radom svih njenih organizacija... nezavisno od nacionalnog sastava“.<sup>42</sup> Radi sprovođenja tog principa, Federacija inostranih grupa je ukinuta marta 1920. godine, a trebalo je da se njeni članovi pridruže opštim strukturama RKP(b). Pri tom, grupe nisu bile raspuštene bez traga, već su se preobrazile u centralne biroe, od kojih je jedan bio Centralni jugoslovenski biro, formiran 2. marta 1920. godine. CJB, čiji je predsednik bio Ilija Milkić, nadgledao je jugoslovenska odeljenja, sekcije i biroe za agitaciju i propagandu organizovane pri lokalnim partijskim odborima u Sibiru, Turkestanu, Moskvi, Petrogradu itd.

Opisane mere trebalo je da suze delokrug rada udruženja inostranih komunista, koja bi time bila lišena mogućnosti da „utiču na Centralni komitet“ ili da izraze svoje „odobranje“ odluka vrhovnih državnih organa u glavnom gradu RSFSR. Potvrdu da je ovo bila namera rukovodstva RKP(b) nalazimo u dokumentima Poljburoa. Izveštavajući o svom radu tokom proleća i leta 1920. godine, on je u vezi sa „rasplamsavanjem ratnih dejstava na Zapadnom frontu“ s ponosom izjavio da „nije mogao da na ravnopravnoj osnovi sa drugim biroima nacionalnih manjina ograniči svoje aktivnosti isključivo na agitaciju i propagandu“.<sup>43</sup>

Što se tiče CJB-a, iako nije učestvovao u sovjetsko-poljskom ratu, tokom 1920. i početkom 1921. godine zadržao je deo svojih ovlašćenja koja su

<sup>39</sup> U sastav Poljburoa ulazili su tako autoritetni ljudi kao Julijan Marhlevski, jedan od rukovodilaca VČK Josif Unšliht, itd. Predsednik Poljburoa bio je Feliks Đeržinski.

<sup>40</sup> Citirano prema: Иван И. Костюшко, *Из истории советско-польских отношений. Польское бюро ЦК РКП(б). 1920–1921 гг.* (Москва: Институт славяноведения РАН, 2005), 72–73.

<sup>41</sup> *Документы и материалы по истории советско-польских отношений*, III, И. А. Хренов, отв. ред. (Москва: Издательство Наука, 1965), 495.

<sup>42</sup> В. В. Зеленин, *Под красным знаменем*, 209.

<sup>43</sup> *Документы и материалы по истории советско-польских отношений*, 493.

prevazilazila okvire definisane njegovim novim pravnim statusom. Čini se da su prividno realni izgledi za sovjetizaciju Poljske, uništavanje Versajskog sistema i podsticanje svetske revolucije učinili boljševički režim manje pedantnim u praćenju koliko poljski i drugi biro i poštuju granice onoga što im je formalno bilo dozvoljeno. Zato se u izveštaju od 10. septembra 1920. o dotadašnjem radu CJB zajedno sa „pojačanom agitacijom i propagandom“ i „literarno-izdavačkom delatnošću“ pominje i „upućivanje u domovinu pouzdanijih drugova i sposobnih za partijski ilegalni rad“.<sup>44</sup>

Primer kako su se, prema Lenjinu, boljševički agenti „preselili“ u Kraljevinu SHS u svojoj monografiji daje Goran Miloradović: „Dodatnu meru predostrožnosti predstavljale su i potvrde (udostoverenie) štampane na platnu, kojima su organizovani povratnici trebali da dokažu svoj identitet prilikom novih kontakata i ponovnog organizovanja posle povratka u zemlju. Uprkos pažljivom skrivanju tih potvrda, koje su ušivene u kragne, pantalone, opasače, kape, itd., policija je ponekad uspevala da ih pronađe, pa je danas i poznat njihov sadržaj: 'Br. 577/1921. g[odine] POTVRDA izdata od C[entralnog] Jugoslavenskog Biroa pri C. K. R. K.P.[b] drugu Sinanović Alilu o tome da je on, prema kandidatskoj karti br. 29430 Moskovske organizacije (Gradskog reona), zaista kandidat R. K. P. [b] od 8. Februara 1921. g[odine] što se potpisom i stavljanjem pečata potvrđuje. Moskva 2. aprila 1921. godine. Za C.[entralni] J.[ugoslovenski] Biro'“.<sup>45</sup>

Iz navedenog izveštaja takođe se može saznati da je krajem avgusta 1920. Revolucionarni vojni sovjet Republike<sup>46</sup> udovoljio molbi CJB, odobrivši „otvaranje... Jugoslovenskog odeljenja pri 2. moskovskom pešadijskom kursu za komandni kadar sa 150 polaznika kursa“. Napomenimo i to da je mesec dana ranije Poljrevkom<sup>47</sup> (Poljbiro) doneo odluku da u Smolensku formira zajedničke poljske komandne kurseve sa odeljenjima za pešadiju, artiljeriju, konjicu itd., koja su popunjavana i iz redova ratnih zarobljenika.<sup>48</sup> Prema pisanju Ivana Kostjuška, „16. novembra poljski komandni kursevi su preseljeni iz Smolenska u Moskvu i ulili se u prve Moskovske komandne kurseve u vidu poljskog odeljenja. U njemu se nalazilo 100 polaznika“.

Generalno, poređenje poljskih i jugoslovenskih dokumenata sugeriše da je za CJB autoritativni Poljbiro služio kao orijentir koji im je pomagao da odrede koliki stepen samostalnosti mogu sebi da dozvole. Ovu pretpostavku potvrđuje i činjenica da je u maju 1920. Poljbiro održao Sverusku konferenciju poljskih komunista, dok je CJB organizovao Sverusku konferenciju jugoslovenskih komunista u oktobru iste godine. Naravno, moguće je da se jugoslovensko „podražavanje“ Poljaka može objasniti činjenicom da su i jedni i drugi sledili istu nadređenu volju. Toj verziji, međutim, protivreči okolnost da ideja pokreta-

<sup>44</sup> *Učešće jugoslovenskih radnih ljudi*, 407–411.

<sup>45</sup> Г. Милорадовић, *Карантин*, 168.

<sup>46</sup> RVSR – viši kolektivni organ upravljanja oružanim snagama RSFSR i SSSR (1918–1934).

<sup>47</sup> Pun naziv – Privremeni revolucionarni komitet Poljske (Временный революционный комитет Польши).

<sup>48</sup> И. И. Костюшко, *Из истории советско-польских отношений*, 18–19, 47.

nja oficirskih kurseva nije bila „spuštena odozgo“ nego se, kako je utvrdio Nikola B. Popović,<sup>49</sup> rodila u samom CJB, „pošto su s raznih strana stizale u Centralni biro molbe jugoslovenskih drugova da budu primljeni na kurseve za komandni kadar“. Nezavisno od toga da li je CJB sledio iste smernice kao i Poljbiro ili je po svom nahodaenju sledio njegove korake, postojala je očigledna sličnost u aktivnostima obeju organizacija. To se, takođe, može pratiti kroz njihov pristup problemu ratnih zarobljenika i interniranih lica.

Kao što je poznato, Poljbiro (Poljrevkom) je najaktivnije učestvovao u ofanzivi Crvene armije na Poljsku. Njegovi „opunomoćenici“ bili su prisutni u svim važnijim organima upravljanja vojskama. „Revolucionarni komiteti“ potčinjeni Poljbirou su na okupiranim teritorijama obezbeđivali „revolucionarni poredak i javnu bezbednost“, stvorivši „civilnu miliciju“. Što se tiče zarobljenika Poljbiro ih je, prema Ivanu Kostjušku, „razdvojio na osnovu klasne pripadnosti“. Obični vojnici koji su se nalazili u logorima – kao predstavnici najsiromašnijih slojeva – zasluživali su da se prema njima postupa nežno. Trebalo ih je bolje hraniti, upoznati sa položajem ruskog proletarijata i, naravno, indoktrinirati „da pripreme svoj um za revolucionarnu procenu odnosa... po povratku u zemlju“.<sup>50</sup>

Sudbina klasno tuđih elemenata i svih onih koji su predstavljali opasnost za „revoluciju u Poljskoj“ bila je drugačija. Krajem jula 1920. Poljbiro je zamolio vojne vlasti i NKID da ih registruje, a u avgustu je usvojio posebnu rezoluciju po kojoj: „Svi predstavnici poljske krupne buržoazije i zemljoposjednika i svi koji su poznati po svojim simpatijama prema belim Poljacima, treba da budu uhapšeni i poslani u koncentracione logore“.<sup>51</sup> Takve zarobljenike, za koje je bilo zabranjeno da se koristi naziv „taoci“, trebalo je „staviti na raspolažanje“ Poljrevkomu. On ih je koristio pri razmeni za komuniste uhapšene u Poljskoj. Prema navedenom autoru, „Poljbiro je od predstavnika VČK, Narodnog komesarijata inostranih dela i Poljbiroa 6. decembra osnovao komisiju za rešavanje pitanja koga bi i kada trebalo razmeniti“.<sup>52</sup>

Treba imati u vidu da su boljševici i pre rata sa Poljskom hapsili strane državljane. O tome naročito svedoči telegram koji je avgusta 1918. vršilac dužnosti predsednika VČK Jakov Peters poslao petrogradskoj Vanrednoj komisiji: „Sve bogate Francuze i Britance pohapsite kao taoce. Pohapsite sve francuske, britanske i srpske oficire, osim onih koji imaju diplomatski status“.<sup>53</sup>

Centralni jugoslovenski biro nije učestvovao u događajima na poljskom frontu i nije uspostavljao sovjetsku vlast na okupiranoj teritoriji. Uprkos tome, 1. aprila 1921. njegovi članovi su odlučili da u odnosu na bivše jugoslovenske oficire koji su učestvovali u Građanskom ratu na strani belih treba da imaju

<sup>49</sup> Н. Поповић, *Срби у грађанском рату*, 252.

<sup>50</sup> Citirano prema: И. И. Костюшко, *Из историје советско-польских одношењих*, 57.

<sup>51</sup> *Isto*, 18.

<sup>52</sup> *Isto*, 60.

<sup>53</sup> *Гвардейцы Октября. Роль коренных народов стран Балтии в установлении и укреплении большевистского строя*, приређивачи В. А. Гончаров, А. И. Кокурин (Москва: Индрик, 2009), 146.

potpuno ista ovlašćenja kao i Poljbiro. Odgovarajuću izjavu, poslatu Politbirou Centralnog komiteta RKP(b), citiramo bez skraćivanja:

„1. april 1921 g., Moskva

POLITBIROU CK RKP

Dragi drugovi,

Kao što Vam je poznato, u Jugoslaviji se trenutno odvija najstrašniji Beli teror protiv Komunističke partije Jugoslavije i obnavljaju se ostaci Vrangelovih kontrarevolucionarnih armija.

Centralni jugoslovenski biro Vas obaveštava da na teritoriji RSFSR postoji prilično veliki broj jugoslovenskih oficira koji su, štaviše, služili u redovima Kolčakove armije, a kada je ona bila poražena, isprva su završili u zatvorima u Sibiru. Ali, primećuje se da se ove osobe postepeno evakušu u inostranstvo, čime im se pruža druga prilika da – kao što je to bilo pod Kolčakom – od neobrazovanih i mračnih jugoslovenskih masa organizuju nove vojne jedinice protiv Sovjetske Rusije i protiv Jugoslovenskih komunista u Jugoslaviji.

Da bi se izbeglo sve gore navedeno, Centralni jugoslovenski biro traži od Vas da se hitno zaustavi evakuacija bivših oficira Jugoslovena (Srba, Hrvata, Slovenaca), i da se, naprotiv, oni koncentrišu u jednom od koncentracionih logora, gde će biti stavljeni pod najstrožu kontrolu. Pored toga, Centralni jugoslovenski biro traži da se donese odgovarajuća naredba po kojoj bi o bilo kakvoj sankciji u vezi sa evakuacijom jugoslovenskih podanika sa teritorije RSFSR prethodno raspravljao Jugoslovenski sovjet, kojim upravlja Centralni jugoslovenski biro. Njemu su najbolje poznati svi Jugosloveni koji se nalaze na teritoriji RSFSR, a od kojih je većina aktivno učestvovali pod Kolčakom.

Član Prezidijuma CJB

Sekretar<sup>54</sup>

Ne znamo ništa o reakciji Politbiroa na ovo obraćanje. Međutim, iz dokumenta koji navodimo u nastavku sledi da je NKID, navodno, pozitivno reagovao na inicijativu JS i CJB. Ohrabreni stvarnom ili tobožnjom podrškom, Sovjet i Biro nisu gubili vreme i tokom istog meseca detaljno su odredili kome je mesto u koncentracionom logoru i kakva ovlašćenja njima pripadaju u odnosu na zatvorenike. Sadura i Georgijevič su 16. aprila 1921. u ime JS predložili da CJB „imenuje jednog iskusnijeg i slobodnijeg druga sa ciljem da pregleda sve zatvorene jugoslovenske građ[ane] koji se nalaze u koncentracionim logorima, radi izbora talaca među zatvorenicima... Prema mišljenju Sovjeta, one koji budu proglašeni za taoce treba, bez izuzetaka, koncentrisati u Moskvi“.<sup>55</sup>

Predsednik i sekretar Sovjeta poslali su 25. aprila 1921. CJB-u na odobrenje „uputstvo“, u kojem se tačno preciziralo koga treba „proglasiti“ taoцем: „1) S obzirom na odsustvo normalnih odnosa sa Jugoslavijom i njeno zadržavanje ruskih ratnih zarobljenika, Jugoslovenski Sovjet, u saglasnosti sa Narkomindelom (službeni dopis od 5. marta o. g., № 12/937.), smatra za neophodno

<sup>54</sup> Москва–Сербия, Белград–Россия, 255.

<sup>55</sup> Isto, 256.

da se odašiljanje u Jugoslaviju ograniči isključivo na proleterski element, čiji povratak se u političkom smislu smatra poželjnim.

2) Bezuslovno se zabranjuje evakuacija sledećih kategorija jugoslovenskih građana:

a) bivš.[ih] oficira kako austroug.[arskih], tako i srpskih, a takođe i odeskih i drugih dobrovoljačkih armija

b) svih intelektualaca bez razlike.

Primedba: intelektualci, koji pripadaju RKP dužni su da prilikom evakuacije imaju posebnu dozvolu za to od Jugosloven.[skog] C.[entralnog] Biroa pri CK RKP.

v) Svih bivš.[ih] srpskih i crnogorskih podanika bez razlike.

3) S obzirom na postojanje belog terora u Jugoslaviji i na proganjanje komunisti, Jugoslovenski Sovjet je rešio da sakupi neke jugoslovenske građane u svojstvu talaca. S obzirom na to, taocima se proglašavaju:

a) Svi oficiri stare srpske i crnogorske vojske.

b) Svi uticajni viši oficiri b.[ivše] austroug.[arske] armije jugoslovenskog porekla.

v) Svi bivši dobavljači (intendanti) srpske vojske, koji su delovali na prostoru Ukrajine i Sibira.

g) Sva uticajna građanska lica, poreklom iz buržoaske i intelektualne klase.

d) Sva lica, koja nanose štetu ideji Sovjetske vlasti.

4) Lice, koje je proglašeno za taoca, treba da u najkraćem mogućem roku bude poslato na raspolaganje Jugoslovenskom Sovjetu u g.[rad] Moskvu, radi zatvaranja u Koncentracioni logor

[...]“<sup>56</sup>.

CJB, koji se sastojao od istih ljudi od kojih i JS, istog dana (25. aprila 1921) potvrdio je navedenu instrukciju. U „saopštenju“ o tome (28. aprila) takođe je bilo reči da je „dr[ugu] Saduri naloženo da uspostavi vezu sa VČK zbog pregleda koncentracionih logora radi odabira talaca među zatvorenim Jugoslovenima“<sup>57</sup>. Treba naglasiti da je JS tih dana vladi Kraljevine SHS otposlao navedeni „radiogram“, u kome je poziva da problemu repatrijacije ratnih zarobljenika pristupi „sa humanitarne tačke gledišta, a nikako sa stanovišta klasnih interesa“.

Pre nego što pređemo na reakciju VČK na obraćanje Dragutina Sadure, napominjemo da ne posedujemo čak ni približne podatke o tome koliko je talaca bilo sakupljeno iz kategorije Jugoslovena, kako je naznačeno u instrukciji. U prilog činjenici da ih je bilo i da su od strane emisara Moskve aktivno korišćeni kao argument u odnosima sa vlastima Kraljevine SHS, svedoči i beleška iz priručnika njenog Ministarstva unutrašnjih poslova kojom raspoložemo, a u kojoj se pominje Vukašin Marković. Otrprike u vreme kada je nastao navedeni dokument, odnosno u proleće 1921. godine, bivši predsedavajući JG je otputovao u Jugoslaviju, gde ga je policija u julu uhapsila. Posle ispitivanja, o njemu je sastavljena sledeća beleška:

<sup>56</sup> Isto, 257–258.

<sup>57</sup> Isto, 259.

*„Marković Dr. Vukašin – lekar, rodom iz Crne Gore. Đak ruske boljševičke škole. Komesar za jugoslovenske stvari u Rusiji. Fanatičan boljševički agitator. Jedan od osnivača jugoslovenske partije u Rusiji i član jugoslovenskog sovjeta u Moskvi. Pre kratkog vremena povratio se iz Rusije i na saslušanju priznao da je prisni prijatelj Trockog. Bio je upozoren da ne vrši agitaciju kod nas, ali on je ipak celu noć posle svog dolaska proveo među svojim rođacima pričajući im i hvaleći ruski boljševički režim. Kad je uzet na odgovor izjavio je, da mu se ne sme ništa dogoditi, jer da su naši građani koji su još u Rusiji uzeti kao taoci za njegovo slobodno kretanje po našoj Kraljevini. Sada se Marković nalazi u pritvoru kod Uprave grada Beograda. Inače bolestan tip. (Izveštaj iz 1919. i 1921. godine). R. Br. 2142.“<sup>58</sup>*

Što se tiče VČK, njen odnos prema CJB i JS ne može se smatrati blagonaklonim. U martu 1921. uhapšeno je deset predavača pominjanih vojnih kurseva – „svi lektori, kako partijci, tako i nepartijci, – bili su bivši oficiri Kolčakove armije“.<sup>59</sup> Slušatelje kurseva su u maju poslali na „praktičnu obuku“ u Tambovsku guberniju,<sup>60</sup> gde se u to vreme, uz učešće crvenoarmejska-stranaca, odvijalo gušenje seljačkog ustanka protiv sovjetske vlasti.<sup>61</sup>

U vezi sa hapšenjem predavača CJB je 19. maja 1921. poslao emotivno pismo Pododseku za konflikte Centralnog komiteta RKP(b), u kojem se saopštava da je „nemoguće raditi u tako nejasnom položaju“. Pred Centralni komitet izneta su dva zahteva: 1) da se odgovori da li uhapšeni „i dalje mogu da ostanu u redovima naše partije, uprkos činjenici da su bili u redovima Kolčakove armije“; 2) „od lica koja su o njima izvestila ČK da se zahtevaju izjave o tome kakve optužbe imaju protiv drugova od dana njihovog stupanja u partiju“.

Žalba CJB-a ne samo da nije uvažena, već je dovela i do pogubnih posledica po rukovodstvo CJB-a. Umesto da saraduje sa Dragutinom Sadurom, VČK je tokom noći 6. jula 1921. uhapsila i njega i rukovodioca CJB Milana Kodrnju.<sup>62</sup> Ovo je imalo demoralisajući efekat na drugove koji su ostali na slobodi, što se vidi iz izjave o povlačenju iz CJB, koju je Dragutin Vidnjević 9. jula 1921. poslao Centralnom komitetu RKP(b):

*„[Iz] dokument[a], koji sam dobio od VČK u vezi sa razjašnjavanjem [razloga za] hapšenje članova C[entralno]g jugoslovenskog biroa, [proizlazi] da su [drugovi] članovi C[entralno]g biroa pohapšeni po naređenju CK RKP(b), t. j. [n]a osnovu falsifikata i klevet[a], koje su izneli neki članovi. Međutim, u CK RKP(b), u Pododseku za konflikte, meni su rekli da njima nikakva naredba za hapšenje nije stigla, iz čega sledi, da u tom pitanju postoje prljave intrige. Zbog toga izjavljujem da ja ne mogu da preuzmem na sebe*

<sup>58</sup> Arhiv Jugoslavije, fond 14, Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije, f. 2, 17360.

<sup>59</sup> Москва–Сербия, Белград–Россия, 264.

<sup>60</sup> Н. Поповић, Срби у грађанском рату, 257.

<sup>61</sup> Misli se na ustanak u Tambovu 1920–1921. („Antonovski ustanak“). U aprilu–maju 1921. godine, posle okončanja sovjetsko-poljskog rata, velike snage Crvene armije poslate su da ga suzbiju. Ustanak su uspeli da savladaju tokom leta 1921. godine.

<sup>62</sup> РГАСПИ. Ф. 549. Оп. 6. Д. 312. Л. 25.

*odgovornost za rad u C[entralno]m birou i da zbog toga neću uzeti učešća u daljem radu C[entralno]g jugoslov[enskog] biroa do tog vremena, dok ne bude razjašnjena situacija i dok atmosfera u C[entralno]m jugoslov[enskom] birou pri CK RKP(b) ne bude pročišćena i ne bude jasno, s kim imamo posla“.<sup>63</sup>*

Centralna kontrolna komisija (CKK) pri CK RKP(b) zasedala je 23. jula 1921. i iz Partije isključila one koji su prethodno već bili uhapšeni. Saduru – kao „bivšeg oficira Srpskog dobrovoljačkog korpusa“, koji je „od partije sakrio svoj raniji oficirski položaj“. Kodrnja je bio optužen da je na rečima obećavao kako će progoniti kolčakovce, ali da ih je, u stvari, otpravljao „u inostranstvo, pod firmom komunista“, kao i da je „u partiju primao sumnjive osobe sa belogardejskom prošlošću“.<sup>64</sup>

Umesto Kodrnje, Sadure i Vidnjevića u prezidijum su ušli novi drugovi iz Taškenta i Odese. Oni su, sledeći volju nekih nadređenih instanci, ocenjivali perspektive Biroa potpuno drugačije nego njegovi raniji članovi: „Novo rukovodstvo je 11. jula 1921. godine saopštilo Orgbirou CK RKP(b) da Centralni jugoslovenski biro treba da prekrati svoj posao, pošto na teritoriji RSFSR nema jugoslovenskih partijskih organizacija“.<sup>65</sup> U avgustu su u otadžbinu otpravljani slušaoci i predavači vojnih i partijskih kurseva (među njima i oni prethodno hapšeni). Tada je i CJB službeno prestao da postoji. Poslednji njegov dokument predstavlja spisak 83 jugoslovenska komunista koji su ostali da žive u RSFSR, datiran 8. septembra 1921. godine.

Navedeni dokumenti opovrgavaju tvrdnju da su, tobože, krajem 1920. i u prvoj polovini 1921. godine članovi Biroa, saznajući da je u njihovoj otadžbini „revolucija na pragu“, sami „procenili, da se i njihov rad približava prirodnom kraju“.<sup>66</sup> Bez obzira na masovnu evakuaciju Jugoslovena u Kraljevinu SHS, Sadura, Kodrnja, Vidnjević i ostali sami su gradili ambiciozne planove o produžavanju svog rada u Moskvi, koji, međutim, nisu bili po volji CK RKP(b) i VČK. Moguće je da pomenuti drugovi, u principu, nisu ni mogli da računaju na prava kojima su raspolagali Poljaci. *Quod licet Iovi non licet bovi*. Takvi su bili neposredni razlozi likvidiranja CJB.

Na ono što se dogodilo uticale su i okolnosti opštijeg karaktera. Pre svega, bila je to generalna čistka partije koja je upravo 1921. godine zahvatila RKP(b), sa ciljem da je oslobodi „sitnoburžoaskih elemenata“. Koga je CKK trebalo da isključi iz partije, ako ne one koji su partijske knjižice delili bivšim kolčakovcima i dozvoljavali im da vaspitavaju buduće crvene komandire?

U tom pogledu bio je značajan i položaj Sovjetske Rusije na međunarodnoj areni. Konkretno, 18. marta 1921. potpisan je mirovni sporazum sa Polj-

<sup>63</sup> Москва–Сербия, Белград–Россия, 267.

<sup>64</sup> РГАСПИ. Ф. 549. Оп. 6. Д. 312. Л. 24. Kao što se vidi iz dokumenata, obojica su u zatvoru boravila kratko. Posle oslobađanja ostali su da žive u SSSR-u. Prema podacima Ivana Očaka, Sadura je streljan 1938. godine i posmrtno rehabilitovan 1956. godine (Ivan Očak, „Sudionici Oktobarske revolucije iz Siska i okolice“, *Radovi*, vol. 26, (1993), 159). Kodrnja je preživeo Veliki teror i umro 1946. godine u Zagrebu, u koji se vratio posle rata. (*Učešće jugoslovenskih radnih ljudi*, 478).

<sup>65</sup> Н. Поповић, *Срби у грађанском рату*, 279, 281.

<sup>66</sup> *Isto*, 278.

skom, čija posledica je bilo i to što je perspektiva svetske revolucije odložena na neodređeno vreme. Dana 30. aprila doneto je rešenje o demobilizaciji stranaca iz Crvene armije, jer se potreba za njima umanjila u situaciji kada su Sovjeti, kako je rekao Lenjin, morali da se „ograniče na odbrambene pozicije u odnosu na Antantu“.<sup>67</sup> Vojni poraz nije mogao da se ne odrazi i na najuticajnu od svih organizacija inostranih komunista u RSFSR – Poljbiro. Bez obzira na prigovore njenih članova, tokom 1921. godine neostvarena vlada Sovjetske Poljske svedena je na nivo jedne od sekcija „Pododeljenja za nacionalne manjine“ u Odeljenju za agitaciju i propagandu Centralnog komiteta RKP(b). Jugoslovenski biro nije uspeo da preživi čak ni u takvom obliku.

Verovatno je određenu ulogu odigralo to što se Kominternu sve više razvijala kao hijerarhijski sistem i kao centar za komunikaciju između svojih članova. Rezolucije III kongresa (jun – jul 1921) predviđale su „ojačavanje veza komunističkih partija sa Ispolkomom Kominterne, pretvaranje partija u sekcije jedinstvene međunarodne partije... uspostavljanje institucije opunomoćenih predstavnika IKKI u komunističkim partijama“.<sup>68</sup> U takvoj situaciji produžetak postojanja inostranih biroa i sovjeta pri RKP(b), koji su nastali stihijski i pretendovali na autonomnost, izgledao je neumesno.

#### REFERENCE

- Adibekov, G. M., Shahnazarova, E. N. i K. K. Shirinya. *Organizacionnaya struktura Kominternu. 1919–1943*. Moskva: ROSSPEN, 1997.
- *Dokumenty i materialy po istorii sovetsko-pol'skih otnoshenij*, III. I. A. Hrenov, otv. red. Moskva: Izdatel'stvo Nauka, 1965.
- *Gvardejcy Oktyabrya. Rol' korenykh narodov stran Baltii v ustanovlenii i ukreplenii bol'shevistskogo stroya*. Priredivači: V. A. Goncharov, A. I. Kokurin. Moskva: Indrik, 2009.
- Hrabak, Bogumil. „Jugoslovenski agitaciono-partijski i vojno-starešinski kursevi i škole u Sovjetskoj Rusiji 1918–1921. godine“. *Zbornik Historijskog instituta Slavonije*, br. 5, (1967).
- Hrabak, Bogumil. „Nastanak i obrazovanje Jugoslovenske komunističke grupe u RKP(b) u proljeće 1918. godine“. *Istorija XX veka*, IX, (1968), 5–62.
- Hrabak, Bogumil. „Partijska organizacija i forumi komunista Jugoslovena u Sovjetskoj republici 1918–1921“. *Jugoslovenski istorijski časopis*, br. 1–4, (1967), 7–45.
- Hrabak, Bogumil. „Propaganda putem štampe Jugoslovena komunista u Sovjetskoj republici 1918–1921. g.“. *Istorijski zapisi*, br. 4, (1967), 661–712.
- *Istoriya Yugoslavii*. II. Moskva: Izdatel'stvo AN SSSR, 1963.
- Kostyushko, Ivan. *Iz istorii sovetsko-pol'skih otnoshenij. Pol'skoe byuro CK RKP(b). 1920–1921 gg*. Moskva: Institut slavyanovedeniya RAN, 2005.

<sup>67</sup> Политбюро ЦК РКП(б) – ВКП(б) и Коминтерн: 1919–1943 гг. Документы (Москва: РОССПЭН, 2004), 65.

<sup>68</sup> Г. М. Адиеков, Э. Н. Шахназарова, К. К. Шириня, *Организационная структура Коминтерна. 1919–1943* (Москва: РОССПЭН, 1997), 37.



- Lenin, Vladimir. *Polnoe sobranie sochinenij*, 5-e izd., XII, XXXVIII. Moskva: Izdatel'stvo politicheskoy literatury, 1968–1969.
- Marković, Predrag, „Jugoslovenska istoriografija o učešću Jugoslovena u Oktobarskoj revoluciji i građanskom ratu u SSSR-u (1917–1921)“. *Istorija 20. veka*, br. 2, (1987), 147–157.
- Miloradović, Goran. *Karantin za ideje. Logori za izolaciju „sumnjivih elemenata“ u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1919–1922*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2004.
- *Moskva–Srbija, Beograd–Rusija: dokumenta i materijali. IV, Rusko-srpski odnosi. 1917–1945*. Priređivači Aleksej Timofejev, Goran Miloradović, Aleksandar Silkin. Beograd: Arhiv Srbije; Moskva: Glavnoe arhivnoe upravlenie goroda Moskvy, 2017.
- Očak, Ivan. „Sudionici Oktobarske revolucije iz Siska i okolice“. *Radovi*, vol. 26, (1993).
- *Politbyuro CK RKP(b) – VKP(b) i Komintern: 1919–1943 gg. Dokumenty*. Moskva: ROSSPEN, 2004.
- Popović, Nikola B. „Jugoslovenska centralna komunistička organizacija u Rusiji (1918–1921)“. *Prilozi za istoriju socijalizma*, br. 5, (1968), 237–318.
- Popović, Nikola B. „Isključenje dr Vukašina Markovića iz Jugoslovenske grupe pri RKP(b)“. *Istorijski zapisi*, br. 3–4, (1970), 347–354.
- Popović, Nikola B. „Komunistička partija (boljševika) Srba, Hrvata i Slovenaca“. *Istorijski glasnik*, br. 1–2, (1970), 235–242.
- Popović, Nikola B. *Srbi u građanskom ratu u Rusiji 1918–1921*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2005.
- *Sovetsko-yugoslavskie otnosheniya, 1917–1941 gg.: Sbornik dokumentov i materialov*. Priređivači V. V. Zelenin i drugi. Moskva: Izdatel'stvo Nauka, 1992.
- Timofeev, Aleksej. „Metamorfozy pamyati o boevom bratstve russkih i serbov v gody Vtoroj mirovoj vojny v sovremennoj Serbii“. *Vestnik MGIMO-Universiteta*, br. 4, (2020), 142–156. <https://doi.org/10.24833/2071-8160-2020-4-73-142-156>
- Timofejev, Aleksej. *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji: uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941–1945*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011.
- *Uchastie yugoslavskih trudyashchihsya v Oktyabr'skoj revolyucii i grazhdanskoj vojne v SSSR: Sb. dok. i materialov*. Priređivači Vladimir V. Zelenin, G. M. Slavin. Moskva: Nauka, 1976.
- *Učešće jugoslovenskih radnih ljudi u Oktobarskoj revoluciji i građanskom ratu u SSSR*. Priređivači Nikola B. Popović i drugi. Beograd: Institut za savremenu istoriju – Narodna knjiga, 1979.
- *V. I. Lenin i obrazovanie kommunisticheskikh partij v stranah Central'noj i Yugo-vostochnoj Evropy*. Moskva: Izdatel'stvo Nauka, 1973.
- *Zbornik sećanja Jugoslovena učesnika Oktobarske revolucije i građanskog rata u Rusiji 1917–1921*. Priređivač Nikola B. Popović. Beograd: Institut za savremenu istoriju – Narodna knjiga, 1977.

- Zelenjin, Vladimir V. *Jugosloveni pod zastavom Oktobra*. Beograd: Mlado pokolenje, 1967.
- Zelenin, Vladimir V. *Pod krasnym znamenem Oktyabrya. Yugoslavyanskije internacionalisty v Sovetskoj Rossii. 1917–1921*. Moskva: Izdatel'stvo Mysl, 1977.

ALEKSANDAR ALEKSANDROVIČ SILKIN, PhD, Senior Research Associate  
Slavic Institute of the Russian Academy of Sciences  
Moscow, Russian Federation  
alexander.silkin.as@gmail.com

ACTIVITIES OF THE CENTRAL YUGOSLAV BUREAU  
AT THE CENTRAL COMMITTEE OF THE RCP (b) IN MOSCOW 1920–1921

*Summary*

The article examines the activities of the Central Yugoslav Bureau under the Central Committee of the RCP(b) and the Yugoslav Council of Workers' and Peasants' Deputies in Moscow in the final stage of the civil war. According to Soviet and Yugoslav historiography of the socialist period, the Yugoslav communist organizations in 1920–1921 were mainly engaged in helping bring home Yugoslavs - former Austro-Hungarian subjects - who had participated in the civil war on both sides. The documents used in this article make it possible to assert that these organizations did not contribute so much to the repatriation of their nationals, but rather tried to “appropriate” part of the powers of the Bolshevik punitive organs in deciding, at its discretion, who among the Yugoslavs was a “proletarian element” and as such could count on returning, and who, like “all former Serbian and Montenegrin subjects without exception,” was subject to imprisonment in a concentration camp for the purpose of being further held hostage. The institution of hostage emerged within the framework of the “red terror” policy, the starting point of which was the order of the Cheka (a common name for the All-Russian Extraordinary Commission) dated 2 September 1918. As for the Yugoslav hostages, it was obviously impossible to use them to blackmail the “enemies of Soviet power” inside Russia. However, they could come in handy in case of establishing contacts with the authorities of the Kingdom of SHS. The Yugoslav Council had repeatedly sent them appeals to start talks on the fate of the Yugoslavs who ended up in Russia. Both they and other foreign citizens were interned by the Bolsheviks en masse in order to guarantee the immunity of their own emissaries abroad, as well as to exchange for arrested members of the European communist parties. In conclusion, the author offers his vision of the reasons for the closure of these organizations of the Yugoslav communists.

**KEYWORDS:** Central Yugoslav Bureau of Agitation and Propaganda, Russian Communist Party (Bolsheviks), Prisoners of War, Yugoslav Communists, Civil War, Soviet Russia, Concentration Camps, Hostages